

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation

Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der

Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)

Date: 2012-05-31

10 Minister onder Colijn 1925-1926

Heel even deed rond het Haagse Binnenhof het gerucht de ronde dat Dirk de Geer na zijn ontslag als minister, burgemeester van Rotterdam zou worden, een functie die vacant werd door het aftreden van Zimmerman.¹ Bij de antirevolutionairen was De Geer de gebeten hond en zij moesten er niet aan denken dat hij op deze manier nog een ‘troostprijs’ zou krijgen voor zijn aftreden. Of dat gerucht klopte is niet bekend, maar het is de vraag of De Geer op een dergelijk verzoek was ingegaan. Hij weigerde in ieder geval de zetel die CHU-Kamerlid Rutgers van Rozenburg hem in 1923 aanbood.² Dat aanbod van de Utrechtse jonkheer kwam voor De Geer te vroeg. Hij was nog te veel bezig met het verwerken van zijn aftreden en met het verdedigen van die stap. Ook Van Boetzelaer van Dubbeldam wilde zijn zetel afstaan, maar omdat hij de enige koloniale specialist was, verzocht de fractie hem te blijven.

Waarschijnlijk wist De Geer toen al dat hij bij de Kamerverkiezingen van juli 1925 een belangrijke rol voor de CHU zou kunnen gaan spelen. Zijn krediet in de Unie was nog niet verspeeld. Na zijn aftreden bleef hij nog geruime tijd in Arnhem wonen, hij verhuisde pas na zijn benoeming in 1925 als minister van binnenlandse zaken naar Den Haag. Hij nam de tijd om in de bossen rond Arnhem te wandelen en ‘eens wat rustiger te kunnen studeren’.³

Na het afstemmen van de Vlootwet maakte Ruijs de gang naar koningin Wilhelmina om het ontslag van zijn kabinet aan te bieden. Wie kon er een nieuw kabinet formeren? De eerste die een poging mocht wagen was Koolen, katholiek en Kamervoorzitter, want het waren de katholieken die hadden gebroken en nu moesten lijmen. Een links of gemengd kabinet was nog steeds een onhaalbare kaart en dus koerste hij af op een rechts kabinet. Maar de ARP was nog zo kwaad op de katholieken dat dit onbegonnen werk was. Diplomaat F. Beelaerts van Blokland, een CHU’er, waagde ook een tevergeefse poging. Tot slot gaf Wilhelmina de opdracht aan de drie rechtse partijen om een kabinet te smeden, een advies waarover Oud oordeelde dat dit een ‘constitutioneel hoogst bedenkelijke’ oplossing was.⁴ Een kabinet dat daar uit voortkomt, zou niet de minste zelfstandigheid tegenover de Kamer hebben. De CHU-fractie weigerde om die reden hieraan mee te werken.

Uiteindelijk zag Wilhelmina na twee maanden getob geen andere mogelijkheid dan het ontslag van Ruijs en zijn kabinet te weigeren. Op 15 januari 1924 kwam Ruijs naar de Kamer met een ‘regeringsverklaring’. Het nieuwe kabinet aanvaardde de stemming over de Vlootwet en de verbetering van de vloot zou pas weer aan de orde zijn op het moment dat de staatsfinanciën op orde waren. Dat laatste was precies wat De Geer had voorge-

steld toen hij nog in het kabinet zat. Maar terugkomen, dat deed De Geer niet, daar had zijn vertrek te veel wonden voor geslagen, vooral bij de ARP.

Toen enkele maanden later bleek dat het kabinet van zins was om een onderzeebootmijnenlegger te laten bouwen, ontstond in de Tweede Kamer verzet daartegen.⁵ Liberaal Dresselhuys meende dat het kabinet via een omweg toch de Vlootwet wilde uitvoeren. Zijn amendement waarin dat werd afgewezen, nam de Kamer met ruime meerderheid aan. Het kabinet, en dus Colijn, voerde uiteindelijk het militair/financiële beleid uit dat De Geer voor zijn aftreden had voorgestaan, stelde Troelstra tijdens de algemene beschouwingen. Zoals al eerder gezegd, vond de SDAP'er het gek dat nu de vlootwetcrisis zo was opgelost, De Geer niet weer zijn plek in het kabinet innam. Dat was een pesterijtje van Troelstra, die wist dat dat weinig realistisch was. Maar hij gebruikte dit ook om zijn pijlen op Colijn te richten. 'Colijn hoort daar niet', zei hij en De Geer wel. Colijn had niet aangetoond een beter geregeerder, bezuiniger te zijn dan De Geer. Troelstra verweet Colijn 'cijferdemagogie' en vergeleek hem met een zekere Bamberg, een destijds befaamde goochelaar.⁶

In de tijd tussen zijn ontslag in 1923 en de verkiezingen van juli 1925 zat De Geer niet stil. Zo kwam hij herhaaldelijk in verweer tegen aantijgingen dat de Vlootwet niet de ware reden was om af te treden. Hij schreef de reeds genoemde brochure *Een voorloopig memorie van antwoord*. Maar ook voerde hij met Ruijs een correspondentie over de 'geruchten', die volgens De Geer afkomstig waren uit het ARP-smaldeel in het kabinet, dat hij 'geen bezuinigingsplan' had ingediend.⁷ Waar Colijn zijn schouders over zou ophalen, daar tilde De Geer zwaar aan deze, in zijn ogen, onterechte en ongefundeerde verwijten.

De Geer pakte in die 'werkloze' periode zijn schrijverspen weer op. Voor *De Nederlander* schreef hij verscheidene stukken, vooral in het zogeheten veertiendaags bijblad, een bijlage met langere bijdragen.⁸ Op het eind van 1923 veroorzaakte hij een relletje door in een rede in Delft te verklaren dat er bij de kabinetsformatie in 1922 geen bindende afspraken waren gemaakt over de Vlootwet.⁹ De tien tegenstemmers van de RKSP trof daarom geen blaam. Zij hadden, net als hij, de handen vrijgehad. Een dag later verschenen opgewonden hoofdartikelen in *De Tijd* en het *Algemeen Handelsblad*. Uiteraard sprak *De Standaard* schande over de woorden van De Geer. Op zijn beurt reageerde De Geer daarop weer in *De Nederlander*.¹⁰ Hij was een ambteloos burger, maar hij verdween niet uit het nieuws.

Het halve jaar voor de verkiezingen van 1 juli 1925 reisde De Geer het hele land af met redevoeringen, terwijl hij helemaal niet van campagne voeren hield. Dit keer leek het erop dat hij elke uitnodiging van een CHU-kiesvereniging aannam. In totaal hield hij in die zes maanden 34 spreekbeurten: van Wolvega tot Zierikzee en van Gramsbergen tot Middelburg.¹¹

Vijf weken voor de verkiezingen, eind mei, legde De Geer in de Tweede Kamer weer de eed af. Hij nam de zetel in die vrijkwam door het vertrek van de ernstig zieke B.J. Gerretson, de man die zijn mentor was geweest in de Rotterdamse raad. Deze terugkeer markeerde ook het feit dat De Geer zijn oude plek in de Unie had teruggekregen. Direct na zijn aftreden was niemand in de partij gelukkig met De Geer. Dat veranderde nadat de Kamer de Vlootwet afstemde en het uit bijdragen aan kranten leek alsof het Nederlandse volk het daarmee eens was. Plotseling stemden zelfs enkele CHU'ers voor

de motie van Dresselhuys om de bouw van een nieuwe mijnenlegger te voorkomen. Doorslaggevend voor de terugkeer van de sympathie voor De Geer was de wijze waarop minister Colijn zijn bezuinigingen moest binnenhalen. Vooral het ruwe ingrijpen in de ambtenarensalarissen wekte bij CHU-Kamerleden afschuw, zoals Colijn bij de formatie in 1925 zou merken. Kennelijk beseftte de CHU toen pas wat de kosten waren van een nieuwe vloot.

Overlijden van Lohman

Op de ochtend van 11 juni 1924 ontving De Geer, die op het punt stond naar de jaarvergadering van de CHU te vertrekken, een brief van Lohman met daarin enkele punten die op die bijeenkomst besproken zouden kunnen worden. Op die jaarvergadering maakte fractievoorzitter Schokking bekend dat Lohman die nacht zijn laatste adem had uitgeblazen. Hij was 87 jaar geworden.

Lohmans brief aan De Geer eindigde met: "Ik ben altijd met mijn opmerkingen te laat, maar vergeet niet, dat ik, steeds op mijn bed liggende, hoe langer hoe meer de chronologische tijdsorde kwijt raak."¹² Als naschrift stond onder de brief: "Ik hoop stellig, dat gij na de grote vakantie weer de leiding van 'De Nederlander' wilt aanvaarden; anders is het blad verloren." Het ontroerde De Geer dat Lohmans laatste woorden over hetzelfde gingen als dertig jaar daarvoor in de eerste brief, waarin Lohman hem vroeg snel als redacteur bij de krant te beginnen.

In de veertien jaar die De Geer Lohman in de Tweede Kamer meemaakte, verschilden zij vaak van mening en stemden zij verschillend. Of het nu ging om de aanschaf van mu-

In zijn werkkamer leest De Savornin Lohman met een loep de krant, maart 1923. Nationaal Archief.

nitie of om de invoering van algemeen kiesrecht, De Geer kreeg van de oude Lohman de gelegenheid om zijn eigen weg te gaan. Kamerlid en columnist Van Vuuren schreef eens over de nestor van de Tweede Kamer: "Zijn liefde voor het vrije onderzoek doet hem, men zou haast zeggen, met genoegen zien, dat de leden van zijn partij hun gang gaan. De heer Lohman ergerde zich daarover niet, ja men zou zeggen: hij vindt dit heel aardig. De heer De Geer, die de meeste neiging daartoe toont, is zijn ooilam."¹³

De keer dat Lohman eigenzinnigheid niet zo kon waarderen was in november 1911 toen De Geer tijdens het Kamerdebat over het kiesrecht de liberaal Borgesius suggesties aan de hand deed over de formulering van zijn motie.¹⁴ Lohman voelde zich in zijn hemd gezet als leider van de CHU.¹⁵ Afwijken van de fractie mocht van Lohman, als het maar niet tegen de beginselen van de club inging. Afgezien van dit ene voorbeeld had Van Vuuren gelijk: De Geer kon bij Lohman weinig kwaad doen. Toen De Geer Kamerlid werd in 1907 schreef Lohman: "Wij hebben zoveel jaren 'lief en leed' van De Nederlander gedeeld, dat ik niet dan zeer node U zie vertrekken, al erken ik de noodzakelijkheid daarvan ten volle. (...) Indien gij van mijn langere ervaring hebt kunnen profiteren, dan mag ik daartegenover stellen, dat ik in U een voortreffelijk discipel gevonden heb, die mijn streven volmaakt heeft begrepen, en in niet geringe mate heeft meegewerkt om dat ingang te doen vinden. (...) Op vrije uiting van gevoelens heb ik steeds prijs gesteld, en blijf dat ook nu nog doen. Wij waren het niet op alle punten eens, en zullen dat wel niet worden, maar ik zal gaarne steeds op uw bedenkingen acht slaan."¹⁶

Aanvankelijk was het alleen het kiesrecht dat De Geer scheidde van Lohman. Maar na een paar jaar kwamen daar de onderwerpen op het gebied van de sociale wetgeving bij toen minister Talma zijn best deed om arbeiders wettelijk te beschermen. Daar waar Lohman de zijde koos van de vrij-liberalen en vond dat de overheid zich zo weinig mogelijk diende te bemoeien met het economische leven, stemde De Geer voor de voorstellen van Talma.¹⁷ De Geer ging ook anders om met sociaal-democraten dan Lohman. Tussen de leider van de CHU en Kamerleden van de SDAP heerste een ijzige kou. De Geer daarentegen stemde soms voor hun voorstellen en overlegde met hen. De contacten bleven natuurlijk wel zakelijk. Tevens vond De Geer dat sociaal-democraten deel moesten nemen aan bestuurscolleges in gemeenten, provincies en zelfs in de regering, iets waar Lohman weinig voor voelde. Op het eind van zijn leven kreeg Lohman uitgesproken anti-papistische trekjes die hun oorsprong vonden in de kwestie rond het gezantschap bij de paus. De Geer daarentegen deed zijn best om over politieke scheidslijnen heen te reiken en vond in katholiek Ruijs de Beerenbrouck een van zijn grootste politieke vrienden.

De overeenkomst tussen Lohman en De Geer was dat zij beiden door politieke tegenstanders als 'onberekenbaar' werden gekenschetst.¹⁸ In een stuk naar aanleiding van de honderdste geboortedag van Lohman verwees De Geer naar dat etiket.¹⁹ Het was een klacht die volgens De Geer begrijpelijk was. "Maar het was de onberekenbaarheid van een naar rechtvaardigheid en waarheid hunkerende geest (...) die te zeer nog dagelijks groeide om zich aan een modelmaat te laten binden." En er zat een lijn in die 'onberekenbaarheid', je kon het 'vooruit zien aankomen'.

Na Lohmans vertrek uit de Tweede Kamer in 1921 keek iedereen naar De Geer voor de richting waarin de partij zich moest ontwikkelen. Puchinger noemde De Geer terecht de

politieke erfgenaam van Lohman.²⁰ Hij vond dat waarschijnlijk zelf ook. Een paar jaar voor zijn dood drukte hij De Geer nadrukkelijk op het hart om in de Tweede Kamer te blijven nu hijzelf daar geen lid meer van was.²¹ “Te hoger omdat wij zoo geheel geestverwant zijn en altijd zijn geweest. Er zijn in ons midden meerderen waarvan hetzelfde niet kan worden gezegd, al heb ik ook van hen veel vriendelijke medewerking ondervonden; maar voor het voortleven van onze beginselen reken ik in zonderheid op u.”

Verkiezingen van 1925

Op 28 april 1925, ruim twee maanden voor de Kamerverkiezingen, onderbrak voorzitter Koolen de orde van de vergadering om de minister van financiën de gelegenheid te geven een verklaring af te leggen. Met veel gevoel voor theater kondigde Colijn aan dat Nederland de volgende dag tot de gouden standaard zou terugkeren. Bij het uitbreken van de oorlog in 1914 was het land van deze standaard afgestapt. Colijn eiste alle eer op van het herstel van de gouden standaard. De gulden had voor de burger de waarde van zijn honderd gouden centen behouden. Hij had toch niet voor niets altijd de gevaren geschilderd die de gulden bedreigden, indien het tekort op de staatsbegroting zou blijven voortbestaan? Dat tekort was bijna weggewerkt en daarmee was het doel van Colijn bereikt. Dat dit meer voortvloeide uit de veranderde economische conjunctuur dan uit de maatregelen van Colijn, werd in het vorige hoofdstuk al duidelijk. Uit niets blijkt dat De Geer tandenknarsend kennisnam van het toneelstuk dat zijn opvolger in de Kamer opvoerde. Hoewel De Geer vaak de naam had niets over zijn kant te laten gaan, accepteerde hij dat Colijn te boek kwam te staan als de ‘redder van den gulden’. Hij had veel respect en zelfs ontzag voor de bestuurder Colijn.

Zoals in 1905 de verkiezingen in het teken hadden gestaan van Kuyper en zijn kabinetsbeleid, zo stonden die in 1925 in het teken van Colijn. Nadat hij in 1923 het ministerschap van De Geer overnam, had hij zijn premier Ruijs geheel in de schaduw gesteld. Met veel rumoer bracht hij zijn bezuinigingsvoorstellen en streek velen, niet in de laatste plaats ambtenaren die hij flink op hun loon kortte, tegen de haren in. Hij kreeg daarmee het aura van ‘de sterke man’ en zijn partij droeg hem op handen, zoals zij dat ook had gedaan bij Kuyper. Op de muren verschenen verkiezingsplakkaats met daarop Colijn als ‘s Lands Stuurman’, met een zuidwester op zijn hoofd achter het scheepshoofd. Het ‘redden van den gulden’ verbeeldde de ARP in de vorm van beursnoteringen waarmee de waardevermindering van de gulden werd aangegeven.²²

De andere partijen keerden zich van Colijn af. De sociaal-democraten en de communisten hadden als leus: ‘Colijn, verdwijnt’. Zo bont maakten de RKSP en de CHU het niet, maar zij namen wel zo veel mogelijk afstand van hem en zijn rücksichtslose bezuinigingen. CHU’er Snoeck Henkemans meende dat er in het land een ‘anti-colijnse wind’ waaide.²³ Om zich van Colijn te distantiëren poneerde Henkemans in een interview met *De Telegraaf* de stelling dat na de verkiezingen De Geer en niet Colijn de aangewezen persoon was om formateur te worden.²⁴ De CHU’er had de brutaliteit – hoe boos was de CHU immers niet over het vlootwetstandpunt van De Geer geweest? – om te beweren dat De Geer met zijn aftreden had aangetoond over een betere kijk op de politiek te beschik-

ken dan Colijn. Een tijdje later stond in hetzelfde dagblad evenwel een ingezonden brief van De Geer waarin hij op zijn partijgenoot ongezouten kritiek leverde.²⁵ De Geer vond het een 'ontaarding' van de verkiezingsstrijd om tijdens de campagne al vooruit te lopen op de uitslag en zelfs een 'bepaald persoon' naar voren te schuiven voor de formatie. "Het daarvan gegeven voorbeeld is te laken. Wanneer christelijk-historischen in de kerk zingen: 'Geen aardse macht begeren wij', dan is dit niet hun zondagse plunje, doch het leidend motief ook van hun staatkundig leven."

De Geer stond op de tweede plaats van de kieslijst, na Schokking, die op dat moment fractievoorzitter was. Oud constateerde echter: "Op hun lijst is De Geer de meest prominente figuur en terecht of ten onrechte verpersoonlijkt deze na het gebeurde met de Vlootwet in de ogen van velen een politiek die aan Colijn tegenovergesteld is."²⁶ Van Schokking was in de voorgaande jaren bepaald geen krachtige leiding uitgegaan. Het waren veeleer Lohman, tot aan zijn dood, De Geer en De Visser die het beeld van de CHU bepaalden. Ook met de bleke Schokking zou de Unie het bij de verkiezingen niet slecht doen. In tegenstelling tot de ARP en de RKSP behield de CHU haar elf zetels. Volgens Oud had het zeker geholpen dat De Geer hoog op de kandidatenlijst stond. Colijn en zijn partij moesten van de zestien zetels er drie inleveren en de RKSP twee van de 32. De voormalige coalitie zag haar meerderheid van 59 naar 54 teruglopen. De CHU kreeg, naast die van de SGP, in de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij een tweede kaper op de kust in de persoon van dominee Lingbeek. Met zijn anti-Roomse uitspraken dwong die de CHU om in de campagne anti-papistischer te zijn dan menig partijlid eigenlijk wilde.

Formatie Colijn-1

Op de dag van de verkiezingen, 1 juli 1925, bracht Nolens 's middags een bezoek aan Colijn. Zij lieten de politieke kwesties van de afgelopen periode eens de revue passeren en trachtten vooruit te kijken.²⁷ Het betekende volgens Puchinger het begin van een periode waarin Nolens en Colijn in nauwe alliantie – deels publiek, maar vooral 'binnenskamers in vertrouwelijk beraad' – met elkaar zouden optrekken. Hoe verschillend van karakter en aanpak deze twee ook waren, 'zij erkenden in elkaar de sterke persoonlijkheid die noch voor tegenwind noch voor tegenstand spoedig beducht was of vrijwillig opzij ging'. Het stond voor Nolens en Colijn die middag vast dat er een rechts kabinet zou komen en wel onder premierschap van Colijn. Nolens nam na zeven jaar resoluut afscheid van Ruijs als zijn vertrouwensman. Aan de talloze bezoeken van Nolens en Ruijs aan de Scheveningse Pier, waar zij gewoon waren elkaar te ontmoeten, was een eind gekomen. De reden van deze radicale breuk is onopgehelderd.

Nolens en Colijn bespraken die middag een reeks van zaken die op hun weg zouden komen. Bijvoorbeeld: hoe om te gaan met de christelijk-historischen indien er weer een motie zou komen om de gelden voor het gezantschap te schrappen? Op de dag van de verkiezingen waren zij het er al over eens welke ministers niet meer in het kabinet zouden terugkeren. Van Karnebeek moest op buitenlandse zaken blijven, zeker met het oog op de problemen rond het Vaticaanse gezantschap.

Een paar dagen later adviseerde Nolens de koningin om te kiezen uit de leiders van de drie rechtse partijen, in volgorde van getalssterkte: Koolen, Colijn of De Geer.²⁸ Ruijs liet hij buiten beschouwing. Hij liet duidelijk doorschemeren dat Colijn zijn voorkeur had. Nolens noemde De Geer en niet Schokking of een andere CHU'er. Voor de CHU, maar ook voor de buitenwereld was De Geer op dat moment de partijleider. Marchant vond de aanwijzing van De Geer als formateur zonder meer de beste uitweg. De vrijzinnig-democraat wees de CHU aan als winnaar van de verkiezingen. Maar vooral steunde hij De Geer in zijn inhoudelijke keuzes: zijn weigering als minister om in te grijpen in de ambtenarensalarissen en zijn voorstel om de Vlootwet uit te stellen tot er financieel betere tijden zouden aanbreken. CHU-fractievoorzitter Schokking vertelde de koningin dat Nederland toe was aan een protestantse premier. Hij vond het niet wenselijk dat Colijn een kabinet ging formeren: de CHU zou hem hoogstens tolereren. Bleef over de kandidaat van zijn eigen club. De fractie was definitief over de teleurstelling van de Vlootwet heen. Na het overlijden van Lohman erkende de fractie dat De Geer de leider van de CHU was.

Wilhelmina wees Colijn aan als formateur. Dat de keus niet op De Geer viel, ondanks dat hij door verschillende partijen werd genoemd, lag vooral aan de houding van de ARP en RKSP. Zowel Rutgers als Nolens wilde dat Colijn ging formeren. Voordat Colijn deze opdracht aannam wilde hij eerst met de CHU praten over het Vaticaanse gezantschap, maar ook over de gereserveerde houding van de partij ten opzichte van hem. Want alleen tolereren, dat vond Colijn een te magere basis. Colijn zocht daarom de ziekelijke Schokking op in zijn woning in Leiden. Daar kreeg hij te horen dat de CHU hem niet persoonlijk afwees, maar dat de fractie bezwaren had tegen zijn financieel beleid. Vooral het snijden in de ambtenarensalarissen stuitte op veel verzet. Wat betreft het Vaticaanse gezantschap zei Schokking dat de partij achter het standpunt bleef staan zoals dat in het verkiezingsprogramma stond: "Gestreefd worde naar de afschaffing van het gezantschap bij het Vaticaan."²⁹ Dit antwoord beviel Colijn niet en hij wilde daar een kwestie van maken. Uiteindelijk trok Nolens hem over de streep door te verklaren dat de katholieke fractie niet zo zwaar zou tillen aan het standpunt van de CHU. Hij vroeg Colijn om het er toch maar op te wagen. Daarnaast zei Nolens dat De Geer en De Visser, redelijke elementen in de CHU, in geval van nood hun club gunstig konden beïnvloeden.³⁰

De Geer had geen 'a-priorisch' bezwaar tegen Colijn als formateur, zo bleek tijdens een fractiebijeenkomst thuis bij Schokking.³¹ Toen al zag het er naar uit dat het gezantschap een probleem kon worden. De Geer vertelde de fractie dat Nolens in 1922 had bedongen dat de katholieke ministers zouden opstappen indien de Tweede Kamer de post bij de Heilige Stoel zou schrappen. Hij vond dit een onjuiste houding van de Roomsens. De Geer vond net als Van Karnebeek dat het gezantschap een zakelijke kwestie was: had het nut of niet. Daarom stelde De Geer dat er geen reden was om de afwijzende houding van de CHU op dit punt te wijzigen.

Nadat de CHU het licht op groen had gezet, ging Colijn aan de slag. Vanaf het begin stond De Geer op zijn lijstje van kandidaat-ministers, aanvankelijk zonder dat er een specifieke portefeuille achter zijn naam stond.³² Een paar dagen later plaatste hij De Geer bij Justitie. Tot grote schrik van Colijn bleek de CHU in aanmerking te willen komen voor de gecombineerde portefeuille van binnenlandse zaken en onderwijs. Colijn weigerde dit onmiddellijk omdat hij Onderwijs al had vergeven aan Rutgers, terwijl de RKSP hier

ook haar oog op had laten vallen. Schokking was het met De Geer eens dat de CHU bij de verdeling van de posten er te bekaaid afkwam. Het voorstel was Justitie of Koloniën, naar keuze, plus Waterstaat en Landbouw. De Geer schreef een brief aan Colijn waarin hij meldde dat 'wij een gek figuur zouden slaan' als de CHU op zijn voorstel zou ingaan. Het was de gewoonte om een van de belangrijke posten aan ieder van de meewerkende partijen te geven. De twee CHU-kandidaten werden nu gebruikt 'als vlag – hadden geen invloed'.³³

De weigering van de portefeuillevverdeling door de CHU wekte bij zowel Colijn als bij Nolens irritatie. Zij voelden zich zelfs 'pijnlijk getroffen'. In het verslag van de bijeenkomst tussen Colijn, Idenburg en Rutgers stond dat 'de heren elkaar hun ontstemming jegens de christelijk-historischen niet verheelden'.³⁴ Schoorvoetend, want Colijn en Nolens begrepen dat zij de CHU binnenboord moesten houden, herzagen zij de verdeling van de posten over de partijen. Daarop boden zij de CHU de posten Justitie en Binnenlandse Zaken en Landbouw aan, waarbij De Geer op Justitie terecht zou komen. Maar Colijn constateerde, wederom tot zijn ergernis, dat de formatie enige dagen vertraging opleep omdat Schokking en De Geer onder elkaar moesten uitmaken wie op welk departement terecht zou komen.

Puchinger suggereerde dat de twee heren 'questie' hadden over de post Binnenlandse Zaken, waar zij beiden minister zouden willen worden.³⁵ Hij citeerde daarvoor een brief van Idenburg aan zijn vrouw: "En dat die heren die altijd zo beweren dat het niet om de macht gaat! Het is zeker alles louter zelfopoffering!"³⁶ CHU-senator De Vos van Steenwijk foeterde in een brief aan partijgenoot B.C. de Savornin Lohman dat De Geer "een mooi Dept. opvorderde. Dat is het afschuwelijke. De zaken opofferen aan persoonlijke ambities. En hoe onChris. Hist.!"³⁷ Puchinger schrijft hierbij dat zowel Idenburg als De Vos van Steenwijk de inlichtingen over de formatie uitsluitend van Colijn kon hebben gekregen.³⁸

Had de CHU uitstel nodig vanwege twee kibbelende kandidaat-ministers, zoals Colijn het deed voorkomen? Uit de notulen van Tilanus blijkt dat dit onjuist is. Dat de CHU meer tijd nodig had, had een andere verklaring: het kostte de partijtop veel moeite om de bescheiden en onzekere Schokking ervan te overtuigen dat hij een ministerspost moest aannemen. Tilanus schreef over die julidagen. "Schokking trad na lang aarzelen in het kabinet. Hij aarzelde zelfs bijzonder lang en dat kwam bij hem meer voor. (...) Ook het aanvaarden van het ministerschap was voor Schokking een heel probleem, maar eerlijk gezegd, vooral dr. De Visser en ik hebben hem gedwongen om minister van justitie te worden. We hielden hem in die dagen van beraad steeds voor: 'Je moet het aannemen'.³⁹ Schokking twijfelde vanwege de 'ernstige ongesteldheid' die hem tot kort voor de verkiezingen enkele maanden aan zijn bed had gekluisterd.⁴⁰ Tijdens de formatie die een jaar later nodig was vanwege de gezantschapskwestie, weigerde Schokking om die reden terug te keren als minister. Nolens typeerde na afloop van de formatie van 1925 de ministers. Bij Schokking schreef hij: 'de aarzelende'. De Geer noemde hij 'de onberekenbare'.⁴¹

Colijn had via Idenburg en De Vos van Steenwijk op slinkse wijze een onwaar – en vooral negatief – verhaal over De Geer de wereld ingestuurd. Hij was misschien nog wrokkig over de in zijn ogen grote broek die de CHU aantrok waarvan hij vermoedde

dat De Geer de kwade genius daarachter was. Het laat ook wel zien dat hij De Geer als persoon niet mocht. Uiteindelijk werd De Geer minister van binnenlandse zaken en landbouw. De koningin beëdigde het kabinet op 4 augustus op paleis 't Loo. Meteen de volgende dag vergaderde het kabinet.

De Goedgezinden

Als het aan Eerste-Kamerlid De Vos van Steenwijk had gelegen was De Geer na zijn aftreden in 1923 nooit meer teruggekeerd in de Nederlandse politiek. Maar weinig Nederlanders hadden in die tijd zo'n uitgesproken hekel aan De Geer als deze conservatieve Overijsselse landadelman, zoon van een Eerste-Kamervoorzitter, een functie die hijzelf later ook zou bekleden. Journalist Doe Hans noemde hem eens 'zo conservatief als een diligence'. Maar hij vond de baron ook 'knap, en welsprekend en geestig en gevat'.⁴²

Maar heel zelden liet De Vos zich vlelend uit over De Geer. Hij beklagde zich eens tegenover hoofdredacteur Snoeck Henkemans van *De Nederlander* over de 'meest onbetekenende' artikelen van De Geer. "Hij noemde dat een misselijk makende reclame maken voor jhr. de Geer."⁴³ Hij deelde die afkeer met F.C. Gerretson en B.C. de Savornin Lohman, neef van de CHU-oprichter. De drie stonden in de CHU bekend als aanhangers van Colijn.⁴⁴ Uit ongenoege met onder meer de slappe houding van de Tweede-Kamerfractie in de kwestie van de Vlootwet richtte De Vos met zijn vriend B.C. Lohman eind 1923 de zogeheten Goedgezinden op.⁴⁵ Daar sloten zich bekende conservatieven, zoals F.C. Gerretson, bij aan, maar ook minder bekende CHU'ers als Van der Hoeven, Ter Haar en Verkouteren. Echt invloedrijk werd dit zeer conservatieve smaldeel niet. Zij vonden dat het oude gedachtegoed uit de tijd van de Vrij-Antirevolutionairen steeds meer in het gedrang kwam. De organisatiestructuur van de CHU ging te veel lijken op die van andere partijen. Zij wilden af van partijprogramma's, maar ook van bepaalde partijgenoten zoals Snoeck Henkemans die zij veel te modern vonden. Na de Vaticaan crisis in 1925 vernam men weinig meer van de Goedgezinden.

De Vos van Steenwijk steunde Colijn omdat hij hem de aangewezen man vond om het land te leiden. De twee mannen konden goed met elkaar overweg. Dat Colijn veel vertelde van wat er op het Binnenhof achter de schermen speelde, streelde waarschijnlijk het ego van De Vos. De baron was ook niet te beroerd om de pittige details, waar of niet waar, die hij van Colijn kreeg met zijn andere vrienden te delen.⁴⁶

De Geer en Snoeck Henkemans waren niet de enigen binnen de CHU die van de 'groep De Vos van Steenwijk', zoals Oud hen noemde, ervan langs kregen.⁴⁷ De Vos vond dat het evenredig kiesrecht het parlementaire stelsel had 'vermoord'. Hij was een groot tegenstander van het partijstelsel en de partijpolitiek, waarbij de partijleiders grote macht hadden en alles bepaalden. "Zij trekken zigzagsgewijze door het land, geven links en rechts handjes en hebben voor iedereen een vriendelijk woord. Om wee van te worden. Wat een bestaan. Welk een minderwaardig gedoe. Wat een vuil werk. Mensonterend. Deplorabel en degoutant."⁴⁸ Niet toevallig bevatte het precies de beschrijving van wat De Geer deed na zijn ontslag als minister tot aan de verkiezingen van 1925: campagne voeren in het land, overigens de enige keer in zijn loopbaan.

In een brief aan B.C. de Savornin Lohman verklaarde De Vos min of meer de oorlog aan De Geer. “De Geer moeten wij er buiten houden. Un homme à surprises, hij zou eventueel een Kab.-Colijn (waarop ik vurig blijf hopen) in de Ned.(erland) den voet dwars kunnen zetten. Daar werk ik nimmer toe mede. Colijn blijft mijn man.”⁴⁹ Nauwelijks een week later schreef hij: “Met mijne medewerking krijgt De Geer De Nederlander nooit. We zullen nog wat beleven met hem in de volgende jaren. (...) Zelf geloof ik in een persoonlijk succes van Colijn; wellicht omdat ik het zo vurig hoop.”⁵⁰

Minister van binnenlandse zaken en landbouw

Nadat de CHU Waterstaat had geweigerd als ‘technisch’ departement, kreeg de partij een van de ‘sleutelministeries’ toegewezen: Binnenlandse Zaken en Landbouw.⁵¹ De Geer werd daar minister. Het valt te betwijfelen of hij zich daar net zo thuis voelde als bij Financiën. Een jaar later koos hij na de kabinetscrisis weer voor Financiën.

Liberaal kranten waren niet enthousiast over weer een rechtse regering, maar zij waren wel blij met de komst van De Geer. *Het Vaderland* noemde zijn terugkomst een ‘niet geringe versterking’ van het kabinet.⁵² De krant vond het zelfs jammer dat de CHU’er alleen Binnenlandse Zaken en Landbouw ging beheren en niet ook Onderwijs. De Geer was een man van wie een land er niet genoeg van kan hebben met eigenschappen als ‘bekwaamheid, onpartijdigheid en eerlijkheid’. *Het Algemeen Handelsblad* loofde de komst van De Geer omdat hij ‘eerbied had voor de mening van een ander’.⁵³ *De Standaard* maakte

De Geer aan zijn bureau in het ministerie. Foto Wiel van der Randen. Fotocollectie Rijksvoorlichtingsdienst.

in de beoordeling van het nieuwe kabinet geen woord vuil aan de rentree van De Geer.⁵⁴ Eigenlijk was *De Nederlander* nog het meest kritisch: De Geer had geen enkel verstand van Landbouw.⁵⁵

In de korte tijd – van augustus 1925 tot maart 1926 – dat De Geer minister van binnenlandse zaken was, behandelde hij één kwestie van belang: de bioscoopwet. De wet was een heet hangijzer in de Nederlandse politiek. De meningen in de Kamer liepen zeer uiteen waardoor de wet al een vrij lange voorgeschiedenis had. De Geers voorganger, Ruijs de Beerenbrouck, slaagde er in 1923 niet in zijn wet door de Tweede Kamer aanvaard te krijgen. De CHU-fractie gooide roet in het eten door net als de linkse fracties tegen te stemmen, overigens met een heel andere argumentatie.

Het tweede kabinet van Ruijs wilde beslist werk maken van de ‘bestrijding van de zedelijke en maatschappelijke gevaren’ van de bioscoop. Het bezoek daaraan maakte in die jaren daarvoor een explosieve groei door: de film kon zo slecht niet zijn of hij trok volle zalen. Kamerleden van christelijke zijde zagen die populariteit met lede ogen aan. CHU’er Rutgers van Rozenburg sprak tijdens het debat onomwonden van een ‘volkskanker’. SGP-Kamerlid Kersten nam een eenvoudig standpunt in: een totaal verbod voor openbare bioscoopvoorstellingen. Hij diende daarvoor een motie in. Bij de stemming daarover was hij echter afwezig. Op de roep ‘waar is Kersten’ brulde VDB’er Ketelaar: ‘Naar de bioscoop!’ Niemand in de Kamer steunde de motie van Kersten. De ARP-fractie vond het eigenlijk niet zo’n gekke gedachte, maar net als de CHU wilde zij liever plaatselijke regelingen. De RKSP voelde daar niets voor. Volgens Nolens ging het om een ‘zeer delicate zaak’. Een gemeentelijke regeling liet te veel over aan de individuele interpretatie en dit bracht het onderwerp ook nog eens in de gemeentepolitiek.

De linkse partijen waren verbolgen over alle voorstellen. Volgens liberaal Dresselhuys paste de grondgedachte van het wetsontwerp niet bij de nationale cultuurvrijheid. Hij vond het een uiting van benepenheid en geestelijke enghartigheid.⁵⁶ Natuurlijk moest er toezicht zijn zodat jeugdigen geen ‘prikkeelfilms’ bezochten, maar ook hier verwachtte hij niet veel van. De principiële vraag die hij opwierp was: waarom grijpt de regering in bij de film en niet bij de pers en het toneel? Hij vreesde dat de keuring op die terreinen zou afglijden naar censuur.

De rechtse partijen waren daar niet zo bang voor: de overheid was in goede christelijke handen. Ondanks dat de CHU het wetsontwerp niet steunde toen bleek dat het amendement voor een gemeentelijke keuring geen meerderheid haalde, liet Ruijs het onderwerp niet links liggen. Toen De Geer het onder handen kreeg hoefde hij het eigenlijk alleen nog maar te verdedigen in de Tweede Kamer.

Na bijna twee jaar maakte De Geer als minister zijn rentree in de Kamer en hij voelde zich er goed bij. Volgens Oud had hij de discussie in 1923 goed bestudeerd en beheerste hij de materie tot in alle onderdelen. In het wetsontwerp kwam De Geer tegemoet aan de bezwaren dat gemeenten te weinig hadden te zeggen. Zo kregen nu alle gemeenten de gelegenheid om alle personen onder de achttien jaar de toegang tot de bioscoop te ontzeggen. Ook kregen gemeenten de mogelijkheid om een nakeuring te doen als zij dat nodig achtten. Volgens Oud was voor een ‘dialectisch vernuft’ als De Geer dit een onderwerp om van te ‘watertanden’.⁵⁷ Het meest opvallend was dat De Geer in dit debat tot het uiterste ging om de linkerzijde van de Kamer achter het wetsontwerp te krijgen,

terwijl dat eigenlijk niet nodig was om de wet aan een meerderheid te helpen. Met talloze citaten trachtte hij de vrijzinnigen ervan te overtuigen dat een filmkeuring niet in strijd was met geestelijke vrijheid en liberale principes. Dat je kinderen niet wilde laten kijken naar zoenende mensen had niets te maken met een benepen christelijke moraal, maar alles met algemene beschaving. De Geer vond dat links zich op sleeptouw liet nemen door een zeker 'snobisme' tegen wat zij noemden 'zedelijkheidsapostelen'. Dat was volgens hem iets van de vorige eeuw toen men sprak van 'fijne beschuiten' en 'blikken dominees'. Eigenlijk wilde hij zeggen: dat ik deze wet verdedig heeft niets te maken met mijn christelijke levensovertuiging. Ook als je liberaal bent kun je de overheid normen laten stellen over wat de samenleving acceptabel vindt.

Zijn wet kreeg zonder veel moeite een meerderheid. Dat SDAP, VDB en de Vrijheidsbond tegenstemden verdroef hem echter zeer. Als premier loodste hij een jaar later de bioscoopwet door de Eerste Kamer.⁵⁸ Minister van binnenlandse zaken Kan gunde De Geer zijn succes, maar vooral is het de vraag of hij de wet van harte steunde. Formeel was Kan partijloos, maar iedereen kende zijn liberale sympathieën.

De nacht van Kersten

Al jaren stonden de katholieken en de christelijk-historischen elkaar naar het leven op het punt van het gezantschap bij de Heilige Stoel in Rome. Dat was in 1871 afgeschaft en weer in ere hersteld door het kabinet-Cort van der Linden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het argument was dat het Vaticaan in die dagen een van de weinige plaatsen was in Europa waar neutraal diplomatiek verkeer mogelijk was. Juist van die contacten kon een herstel van de vrede uitgaan, redeneerde het kabinet. Niemand in die oorlogsjaren betwistte het nut van die diplomatieke post in Rome, ook niet de CHU.

Minister Van Karnebeek van buitenlandse zaken stelde na de oorlog echter voor om de tijdelijke post te veranderen in een definitieve. Lohman was des duivels hierover omdat hij destijds akkoord was gegaan, nadat Nolens hem had beloofd dat het ging om een tijdelijke voorziening. Na de oorlog zou het gezantschap weer verdwijnen. Hij voelde zich door Nolens bedrogen. Die verweerde zich met het argument dat dit geen principieel punt was voor de CHU, anders had Lohman in 1914 er ook niet mee akkoord moeten gaan. Nolens kon de linkerzijde van de Kamer overtuigen van het nut van het gezantschap en de post in Rome bleef. Maar er ging sinds 1920 geen jaar voorbij of de CHU probeerde bij de begroting van Buitenlandse Zaken gedaan te krijgen om de financiering van het gezantschap te stoppen. Dat liet de CHU in 1924 na omdat dit bij de formatie was afgesproken. Maar als een andere partij hiertoe het initiatief zou nemen, mochten de Kamerleden er voor stemmen. De CHU had in het verkiezingsprogramma ondubbelzinniger dan ooit verklaard te streven naar opheffing van deze diplomatieke post. Het jaar daarop besloot SGP-Kamerlid Kersten nog eens een poging te doen. Hij erkende dat de argumenten hiervoor 'vrijwel uitgeput' waren, maar omdat er een nieuwe Kamer zat, wilde Kersten toch nog een keer een kans wagen.

Het anti-roomse standpunt van de CHU baarde Colijn en Nolens de nodige zorgen tijdens de formatie, maar de kans dat een eventueel amendement zou worden aangenomen

men achtten zij uiteindelijk niet groot. De vrijzinnige partijen vonden het geen principiële punt. Bij hen gaf de doorslag dat het gezantschap enig nut had in het diplomatieke verkeer en stemden daarom altijd tegen dit amendement. Ook De Geer keek op een zakelijke wijze naar dit strijdpunt.⁵⁹ Zoals al gezegd, had hij met de hervormde litanie tegen het gezantschap weinig tot niets. Tijdens de formatie bood De Visser Colijn aan dat in het uiterste geval, hij, Van Boetzelaer van Dubbeldam en De Geer vóór het gezantschap zouden kunnen stemmen.⁶⁰ De Visser wist dat De Geer op dit punt geen scherpslijper was.

Voor de RKSP gold de vertegenwoordiger bij de Heilige Stoel als een algemeen landsbelang, maar Nolens gaf tevens toe dat de missie wel degelijk een 'erezaak voor de katholieken' was. Iedereen begreep dat en er leek geen vuiltje aan de lucht. Totdat een geïrriteerde Nolens, na enkele neerbuigende opmerkingen van Marchant, tijdens de begrotingsbehandeling plotseling zijn steun aan het kabinet tot inzet maakte van de uitkomst van het amendement-Kersten, dat afschaffing van het gezantschap behelsde. Hiermee drukte Nolens op knoppen waar hij beter van af had kunnen blijven. Hij zette een machinerie in werking die niet meer te stoppen was. Achteraf vonden velen dat Nolens hier een blunder van formaat had gemaakt.

De volgende dag, op 11 november 1925, legde VDB-leider Marchant vlak voor de stemming een korte verklaring af. Hij zei dat normaal gesproken de VDB het gezantschap 'weinig belangrijk' vond en als een kwestie van 'opportuniteit' beschouwde. Maar met de uitspraak van Nolens kwam dat anders te liggen. Al eerder had Marchant verklaard dat hij het kabinet-Colijn schadelijk achtte voor het land. Het belang van het vaderland vorderde volgens hem dat zijn partij voor het amendement stemde. De SDAP en de Vrijheidsbond deden dat ook. Alleen de RKSP en de ARP stemden tegen, uitgezonderd de hervormde leden Visscher en Duymaer van Twist die bij de stemming wegbleven. Het amendement werd met 52 tegen 41 stemmen aangenomen. Daarop boden de vier katholieke ministers hun ontslag aan en daarmee viel het kabinet.

Vervolgens brak er, zoals Puchinger beschreef, een pandemonium uit in politiek Den Haag waarbij iedereen driftig op zoek ging naar de schuldige van de crisis. Iedereen buitelde over de ander heen met kritiek. Zo gebeurde dat ook in de CHU. De meesten uit deze kring meenden dat de fout lag bij Nolens en zijn uitdagende taal in de richting van de VDB. De fractie van de CHU beriep zich erop gehandeld te hebben in de geest van de stichter van de partij die in 1920 zo stellig het omzetten van het tijdelijke naar het definitieve gezantschap, had bestreden. Het was zelfs een eerbetoon aan de een jaar daarvoor overleden Lohman, die vond dat hij in die kwestie door rooms-katholieken was beduvelde. In de jaren daarna leek het of het anti-papisme van Lohman ook vat kreeg op andere CHU'ers, zoals Snoeck Henkemans, Bakker, Krijger en Langman.

Dat het gezantschap een 'grievende' aangelegenheid was vond zelfs B.C. de Savornin Lohman, die meestal een heel ander oordeel had dan dat van de goegemeente van de CHU. Zijn politieke vriend De Vos van Steenwijk maakte de oversteek niet en richtte al zijn giftige pijlen op fractievoorzitter De Visser, die het had bestaan om bij dit belangrijke debat verstek te laten gaan en dat over te laten aan Snoeck Henkemans. "Wat betekent anders een leider? Men neme een ander!"⁶¹ De Vos van Steenwijk was vooral boos omdat het kabinet van zijn bewierookte Colijn was gevallen.⁶² Hij behoorde tot de

groep die vond dat de CHU-fractie na de stemverklaring van Marchant – zijn partij zou om politieke redenen voor het amendement stemmen – tot haar positieven had moeten komen. Had de ‘oude Lohman’ niet opgestaan om uit protest tegen dit politieke stemmen van Marchant c.s. juist de andere kant op te gaan en de zijde te kiezen van de twee coalitiegenoten?

De Geer bevond zich tussen deze twee stromingen binnen de CHU. Natuurlijk vond hij de kwestie niet belangrijk genoeg voor een kabinetscrisis, maar hij begreep ook dat de fractie moeilijk anders kon na de aankondiging van Marchant. “Dit was voor de ch-fractie technisch onuitvoerbaar: er was geen tijd voor beraad meer na de verklaring van Marchant.”⁶³ Daarop schreef De Vos van Steenwijk: “Onzin dat er geen tijd voor beraad was. Een kind kon de verklaring van M. zien aankomen.”⁶⁴

Een dag na de val van het kabinet kwamen de overgebleven ministers bij elkaar om te bespreken hoe het nu verder moest. De Geer en Schokking vonden dat Colijn alsnog een poging moest doen om de vier katholieke collega’s op hun besluit te laten terugkomen. En als zij dat weigerden, dan moest hij de koningin adviseren om hun ontslag te weigeren.⁶⁵ Maar Colijn zei dat hij die weg niet meer begaanbaar achtte. Hij had daarover reeds uitgebreid met zijn politieke vriend Nolens overlegd. Hij had besloten om te proberen de CHU klein te krijgen.

De Geer vreesde voor een hopeloze patstelling. Een paar dagen na het ontstaan van de crisis wees hij Colijn op de mogelijkheid om het gezantschap tijdelijk te herstellen. Ook had hij Colijn opgebeld met zijn ontdekking van een passage uit het boek *Onze Constitutie* van Lohman. “Indien een koning, buiten bezwaar van ’s Rijks schatkist, het gezantschap bij den Pauselijke Stoel wil herstellen, zouden de Staten Generaal dit niet kunnen of mogen beletten.” Dit zou hij de CHU-fractie kunnen voorhouden. Tot slot stelde De Geer voor om niet de rooms-katholieke ministers te laten opstappen, maar die van de CHU. Hij bood aan om af te treden, hoewel hij aan de kwestie part noch deel had. Op die manier zou de RKSP volgens hem de eer kunnen redden. De CHU zou dan het kabinet kunnen steunen net zoals dat gebeurde bij het kabinet-Kuyper in 1901.⁶⁶

Al deze mogelijkheden legde Colijn op 13 november voor aan Nolens. Die zag er niets in. Net als Colijn voelde hij er meer voor om de CHU-fractie een lesje te leren. Een dag later bezocht Colijn koningin Wilhelmina aan wie hij de portefeuilles van al zijn ministers ter beschikking stelde. Dirk de Geer was 133 dagen minister van binnenlandse zaken en landbouw geweest. Over de aard van zijn samenwerking met Colijn tijdens die vier maanden is niets bekend, maar het leidde in elk geval niet tot een toenadering. Het was de eerste en de laatste keer dat De Geer en Colijn samen in een kabinet zaten.